

בעניין הקשבת שומע בדין שומע כעונה

פתיחה

הסתפקתי בדין שומע כעונה, האם השומע חייב להקשיב ולהאזין היטב לכל תיבות העונה, והאם חובה זו מעכבת. ויש להסתפק בספק זה בדין שומע כעונה בכל התורה, כגון בברכת המזון, בפרשת זכור, במקרא מגילה, בקידוש והבדלה, בתפילה, ובשאר כל הברכות כולן. ונ"מ גדולה ומצויה מאד משאלה זו כאשר השומע קידוש או מקרא מגילה אינו שם ליבו להאזין ולהקשיב היטב לכל דברי הקורא, ועל אף שבפועל שומע באוזניו, מ"מ מכיוון שליבו בל עימו ואינו מאזין היטב בקשב רב, יתכן שלא יצא י"ח. גם יש לברר אם יש לחלק בין מקרא מגילה לשאר דינים. ולא אכחד שראיתי ליד"נ הרב משה הררי שליט"א בספרו מקראי קודש (פורים עמ' קמ"א) שכתב ששאל זאת לעניין מקרא מגילה שלושה ת"ח גדולים, ואמרו לו פה אחד שאף מי שלא היה מרוכז בעת ששמע מקרא מגילה, כל ששמע כל המילים, אף שבאותה שעה חשב על דברים אחרים, בדיעבד יצא י"ח. ולדידי צ"ע רב בהוראה זו,¹ וזה החילי בע"ה.

שומע כעונה בברכות ק"ש

כתב הרא"ש בתשובה (כלל ד' ס' י"ט):

ובברכת יוצר וערבית, אני אומר עם שליח צבור בנחת, כי אין אדם יכול לכונן תדיר עם החזן בשתיקה. וגם אם היה אדם מכוין לדברי שליח צבור בשתיקה, ובאמצע הברכה פנה לבו לדברים אחרים, הרי הפסיד הברכה, כי הפסיק באמצעיתה. אבל כשאדם קורא בפיו, ואף אם קרא מקצתה בלא כוונה, יצא. כדאמרין בברכות (י"ג ע"ב) עד כאן מצות כוונה וקריאה, מכאן ואילך מצות קריאה בלא כונה. ואמרין

1. ומובן שלא באתי להורות הלכה למעשה, עד שיסכימו איתי ת"ח גדולים פוסקי הלכות ומורי הוראות. וכאן המקום להודות לחברי, ת"ח יקרים שעברו על כל המאמר בעיון, והעירו הערותיהם, וכתבו לי דעתם. ומהם ידידי הרה"ג הרב עידוא אלבה שליט"א, הרה"ג הרב שלמה הירש שליט"א, הרב יאיר רחנבלום שליט"א, הרב בניהו שנדורפי שליט"א, הרב רותם אפלבויס שליט"א, והרב יוחנן שלם שליט"א.

בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד) מחזיקנא טיבותא לרישי, דכי מטינא למודים כרע מנפשיה.

מבואר בדבריו שיש לחלק בין מברך ומתפלל בפיו לשומע כעונה, שהמברך או המתפלל בפיו, אף כשאינו מרוכז ואינו שם לב למה שאומר, בדיעבד יוצא.² ואילו בדין שומע כעונה, אם באמצע ששומע הברכה פונה ליבו לדברים אחרים, לא יצא י"ח. ונראה שאין לומר שהרא"ש אומר זאת על מקרה שבו מרוב עיסוקו בדברים אחרים לא שמע באוזנו כלל את דברי המברך, שהרי במקרה שבירך בפיו, שיוצא אף כשלא כיון, כתב הרא"ש "ואף אם קרא מקצתה בלא כוונה", משמע שבמקרה מעין זה ממש עוסק ברישא, שהיינו ששמע לגמרי באוזניו, אלא ששמע בלא כוונה, והיינו פנה ליבו לדברים אחרים, ובמקרה זה אמר הרא"ש שלא יצא. וכל זה נראה פשוט למעיין בדבריו.³

דברי הרא"ש האלו הובאו להלכה בטור או"ח (נ"ט, ד; ובאבודרהם הלכות ק"ש):

כתב א"א ז"ל בתשובה, ברכת יוצר אור וערבית אנו אומרים עם ש"צ בנחת, כי אין אדם יכול לכונן תדיר עם ש"צ בשתיקה, וגם אם היה מכיין לדברי ש"צ בשתיקה ובאמצע הברכה היה פונה לבו לדברים אחרים, הרי הפסיד הכוונה, כי הפסיק באמצעיתא. אבל כשאדם קורא בפיו, ואף אם קורא מקצתה בלא כוונה, יצא.

2. וכפי שמוכח בירושלמי באותם אמוראים שיצאו י"ח תפילה על אף שלא חשבו על מה שהוציאו בפיהם, ומבואר דלא נחשב כאילו דילגו על אותם הברכות, שכן אם כשלא כיוונו היה נחשב שדילגו אותם הברכות, הרי מי שדילג על אחת מהברכות לא יצא י"ח, וע' שו"ע או"ח סי' קי"ט סע' ג', ובביאור הלכה ד"ה אם דילג.

3. ומה שכתב הגאון ערוך השלחן, אחמה"ר מכת"ר הרמה, אינו נראה כלל, וה"ל (נ"ט, יג): "ברכת יוצר אומר עם הש"ץ בנחת ולא יסמוך על שמיעתו מש"ץ ורק יענה אמן משני טעמים, חדא דבשלהי ר"ה אמרינן דהש"ץ אינו מוציא רק את שאינו בקי ולא את הבקי. ועוד, אפילו אם נאמר שמוציא גם את הבקי כמו שיתבאר, מ"מ אולי לא ישמע יפה ויחסר תיבות בשמיעתו ולא יצא". ומשמע שהבין ברא"ש שבוטור שהחשש הוא שמא לא ישמע מילים, ומכאן שאם ישמע ולא יכוין יצא י"ח. אולם לשון הרא"ש שכתב, "וגם אם היה אדם מכיין לדברי שליח צבור בשתיקה, ובאמצע הברכה פנה לבו לדברים אחרים", וכן הב"י שכתב, "היה חושש שמא באמצע הברכה היה פונה לבו לדברים אחרים", לענ"ד לשון זו מוכיחה שעיקר הקפידא בזה היא מצד כוונת הלב והדעת, ולא מצד עצם השמיעה. ועוד והוא עיקר, הרי כבר כתבתי לעיל שמדברי הרא"ש שכתב בסיפא "אבל כשאדם קורא בפיו, ואף אם קרא מקצתה בלא כוונה, יצא", מוכח שמוציא התיבות מפיו רק שאינו מכיין, וממילא ברור שברישא מיירי בכה"ג ממש, דהיינו ששומע המילים (דומיא דמוציא בפיו שבסיפא), אלא רק שאינו מכיין. וה' יאיר עיני להבין דברי הרב ערוך השלחן.

והנה אף לספרים שגורסים בלשון הטור (ע' בהערות לטור שירת דבורה הערה ו') "הרי הפסיד הכוונה", או "הוי הפסק הכוונה", נראה שאין לדייק שאולי בדיעבד יצא, שהרי סיים הטור, "אבל כשאדם קורא בפיו ואף אם קורא מקצתה בלא כוונה יצא", ומבואר שברישא לא יצא כלל. וכתב שם מרן הב"י שהרא"ש "היה חושש שמא באמצע הברכה היה פונה לבו לדברים אחרים ונמצא שהפסיד הברכה", ומבואר שאף מרן מודה בדיון זה של הרא"ש.

ואולם ראיתי להגאון משנה ברורה שיצא לתמוה על דברי הרא"ש האלו בביאור הלכה (סי' נ"ט ד"ה עם הש"ץ):

וצע"ג לפי מה דקי"ל (בסוכה ל"ח ע"ב) שומע כעונה והוי כאלו אמר ממש בפיו, וכדמוכא ברכות (כ' ע"ב בתוס' ד"ה כדאשכחן), א"כ אפילו אם נחשוב מה שבאמצע פנה לבו לדבר אחר כאלו דילג באמצע, מאי הוי, והא כתב הרשב"א בברכות פ"ק (דף י"א ע"א ד"ה ונ"ל וד"ה אלא וד"ה ומקום) והובא מקצתו בסימן קפ"ד (ב"י ד"ה ואם לא אמר), דאם שינה ודילג הרבה באמצע ברכות הארוכות, דיצא ידי חובתו, ולא אמר שהמשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא אלא כשמשנה בפתיחתן או בחתימתן, אבל שאר הנוסח אינו מעכב אלא התיבות שפרטו חכמים בהן.

ולכן סיים שם וכתב:

ואולי דכוונת הרא"ש לומר דלא יצא ידי מצוה מן המובחר, וכעין מה שכתב הב"י (בסימן נ"ח) בשם הרשב"א על מה שאמרו הקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא.

והנה אם נזכה ליישב את קושיית הביאור הלכה, אף הוא יודה שאין להוציא דברי הרא"ש מפשוטן שלא יצא. וקודם לזה יש להעיר, שאחר בקשת המחילה מכת"ר של הרב משנ"ב, לפענ"ד הקלה א"א לפרש כן שבדיעבד יצא, אחר שבלשון הרא"ש כתבו "הרי הפסיד הברכה". וכן ממה שכתב שרק אם קורא בלא כוונה יצא, מבואר שאם שומע בלא כוונה לא יצא וכו"ל.⁴

והנה, לפני שניישב קושיית הביאור הלכה נבאר אותה באר היטב. הביאור הלכה הבין שדין השומע הוא כדין המברך, ואם מי שמברך ומדלג כמה תיבות באמצע הברכה יוצא י"ח בדיעבד בברכה ארוכה, וכ"כ הרשב"א, א"כ גם השומע יוצא אף אם לא ישמע כמה תיבות באמצע ברכה ארוכה, ואיך כתב הרא"ש שאם פונה ליבו לדברים אחרים אינו יוצא. ולפענ"ד קושיא זו אינה קשה אלא אם נאמר ששומע

4. וכן מוכח שהבין הערוך השלחן (אות י"ג), דלעכב כתב כן. ושוב ראיתי שכן מוכח להדיא בדברי הלבוש (סי' נ"ט סע' ד'), עיי"ש היטב.

כעונה הוא גם לדין זה של מדלג כמה תיבות, אולם לפענ"ד מפשטות הרמב"ם עולה שלא כהנחת היסוד של הביאור הלכה, שהרי כתב הרמב"ם בהלכות ברכות (א, יא):

כל השומע ברכה מן הברכות⁵ מתחלתה ועד סופה, ונתכוון לצאת בה ידי חובתו, יצא, ואף על פי שלא ענה אמן.

ומבואר שבדין שומע כעונה מחוייב השומע לשמוע את כל הברכה לגמרי מתחילתה ועד סופה ואין די בפחות מזה.⁶ והנה, אף אם נאמר שהרמב"ם מודה לדין שהביא הביאור הלכה בשם הרשב"א, שיוצא גם כאשר דילג באמצע ברכה ארוכה, מ"מ שומע כעונה שונה ובו יש דין מיוחד שיש לשמוע כל מה שאומר העונה כדי לצאת ידי חובה.⁷ ולפי זה מיושבת קושיית הביאור הלכה שהשווה את דין שומע לדין עונה, וזה אינו כמבואר ברמב"ם^{8,9}.

והנה, כתב מרן השו"ע (או"ח ר"ג, ג):

אין יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה, אפילו יענה אמן, אא"כ ששמעו מתחלתה ועד סופה ונתכוין לצאת בה ידי חובתו, והמברך נתכוין ג"כ להוציאו ידי חובתו.

וכדברי הרמב"ם הנ"ל, וכתב על זה המשנ"ב (ס"ק י"ט):

5. מלשון הרמב"ם שכתב "ברכה מן הברכות" מוכח שאין לחלק בין ברכה ארוכה לברכה קצרה, אלא על כולם מייירי הרמב"ם.
6. ואכן צ"ע מקור דין זה שכתב הרמב"ם, וכן צריך להסבירו, מאי שנא מקורא שדילג שכתב הרשב"א דביעבד יצא.
7. ויש לעיין באופן שהמברך דילג כמה מילים, והוא יוצא לדעת הרשב"א הנ"ל בדיעבד, האם גם השומע יוצא, דאתי מחמתיה, או דילמא מאחר שהוא צריך לשמוע הברכה כולה מתחילה ועד סוף, סו"ס לא שמע כולה ולא יצא. וצ"ע.
8. וכן מדברי ערוך השלחן שהבאתי מוכח שהבין שדין הרא"ש ברישא מעכב לגמרי ודלא כביאור הלכה. ושוב ראיתי שכן מוכח להדיא בדברי הלבוש (ס' נ"ט סע' ד'), עיי"ש היטב. ואח"ז ראיתי שכ"כ ידידי הרב יוסף כהן שליט"א בשו"ת ברית יוסף (ס' ב'), ועיי"ש. ודברי רבינו הביאור הלכה שלא נחית לכל זה צע"ג, וה' יאיר עיני (ויעויין לקמן שהביאור הלכה הרגיש בזה במשנ"ב ובשעה"צ בס' ר"ג).
9. והנה אף אני מודה שאין ראיה ברורה מדברי הרמב"ם לעצם נידון דידן, שהרי לא כתב הרמב"ם אלא שצריך שהשומע ישמע כל הברכה מתחילתה עד סופה, אך לא נחית לדון אם צריך גם להקשיב ולהאזין לכל תיבה ותיבה שאומר העונה. ומה שכתב הרמב"ם, "ונתכוון לצאת בה ידי חובתו", נראה שאינו עניין לנידון דידן, אלא כוונתו שעל השומע לכוין לצאת, ומדין מצוות צריכות כוונה אתי עלה, ואינו עניין לנד"ד (ועיין בנו"כ על הרמב"ם שם), שכן אנו עסוקים בעניין כוונת הלב למילים, לא לצאת ידי חובה, ויש בזה חילוק כידוע. אולם באמת אחר שראינו בדברי הרא"ש והטור והב"י הנ"ל שכל שפנה ליבו לדברים אחרים לא יצא י"ח, מסתבר שכן יש לפרש (עכ"פ לשיטתם) גם ברמב"ם כאן, אף שאין הדבר מפורש בדבריו, ודו"ק.

והיינו גם תיבת ברוך שבתחלתה, דלא עדיף ממברך בעצמו כשמדלג איזה תיבה מעיקר הברכה דלא יצא ידי חובתו דהוי משנה ממטבע שטבעו חכמים. ומוכח מדברי המשנ"ב, שיוצא ידי חובה אם לא שמע כלל תיבה שאינה עיקרית, וכגון בברכה ארוכה. וכך כתב בפירוש בשער הציון (ס"ק כ):

לאפוקי אם לא שמע איזה תיבה שאינה מעיקר הברכה ושורשה, מסתברא דיצא כמברך בעצמו אם מדלג.¹⁰

ואולם, ברור שכל זה הוא רק לשיטתו בביאור הלכה הנ"ל (בס"י נ"ט), אך לפי מה שהוכחנו מדברי הרמב"ם נראה שאין לפרש כן בדעת מרן השו"ע.¹¹ והנה, איתא בירושלמי במגילה (ב', ב): "מנשה הוה יתיב קומי רבי זעורה ואינמנם, אמר ליה חזור לך דלא כוונית". והובא במרדכי, ובב"י ובשו"ע (סימן תר"צ, יב). וכתב שם הרב משנ"ב (ס"ק מ"א): "בשמיעה בודאי חסר לו כמה תיבות". וברור שזה לשיטתו, אכן לדרכינו הנ"ל הירושלמי מתפרש כפשוטו, "דלא כוונית", היינו שלא נתן דעתו ולא האזין.

ואם כנים אנו בזה, יוצא שדברי הרא"ש והטור והב"י מתפרשים כפשוטם, שכל ששומע ברכה או תפילה ופנה ליבו לדברים אחרים, אף שטכנית שמע את מילות העונה וגלי הקול נכנסו לתוך אזניו, אעפ"כ לא יצא י"ח אפילו דיעבד, מכיון שלא האזין לדברי העונה (ולקמן נכנה זאת 'האזנה' מול 'שמיעה').¹² ונראה שהדברים מפורשים במקום נוסף בב"י. הטור כתב (אר"ח קכ"ד, א):

ולאחר שסיימו הציבור תפלתן, יחזיר ש"ץ התפלה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל, יכוין למה שהוא אומר, ויוצא בו. וכתבו רב שרירא ורב האי, שצריך שיכוין לכל מה שאומר ש"צ מראש ועד סוף כאדם שמתפלל לעצמו, ואין מפסיקין ולא משיחין.

10. וע"ע במשנ"ב ס"י ס"ה סק"א.

11. וראיתי שכבר הרגיש בזה בשער הציון הנ"ל וסיים שם דבריו וכתב "ועיין מזה בסימן נ"ט בביאור הלכה דיבור המתחיל עם הש"ץ, ועיין לעיל (בסימן קפ"ז סעיף א') דסתם המחבר בדעה הראשונה דגם החתימה אינו מעכב בדיעבד, ועיין בחידושי ר' עקיבא איגר שם, ומענינו משמע דגם סופה הוא לעכובא, וצריך עיון קצת" עכ"ל. ומה שהביא רביה מסימן קפ"ז, לדרכינו אינה ראייה כלל, שכבר כתבנו דיש לחלק בין שומע לעונה, ובסימן קפ"ז מיירי השו"ע על המברך, ובו כתב מרן (בשם י"א) דגם חתימה מעכבת, ומוכח דבאמצע אינו מעכב. אך בנד"ד הרי על השומע אנו מדברים, ובזה חייב לשמוע כל הברכה מתחילתה עד סופה וכו"ל ברמב"ם ובביאור הרא"ש והטור והב"י, ובפשט לשונו (בס"י ר"ג) הנ"ל. וע"ע בביאור הלכה (בס"י קכ"ד בד"ה זה אינו, ובס"י קצ"ג סע' א' ד"ה וצריך), וגם שם אזיל לשיטתו בכל זה.

12. וע"ע בשו"ת ארץ צבי (סימן מ"ה).

והיה ניתן אולי לומר שרק לכתחילה כתבו כן רב שרירא ורב האי, אך בדיעבד גם כאשר לא הקשיב לכל המילים יצא י"ח, וכדין מי שהתפלל בעצמו ולא כיוון בכל (וכנ"ל בשם הירושלמי שהביא הרא"ש). ונראה שלכן הקדים וכתב שם מרן הב"י (קכ"ד):

ומבואר בדבריהם שצריך שישמע כל התפילה וידקדק מפי החזן כל אות ואת של תפילה, הא לאו הכי לא.

ומבואר ששמיעת כל התיבות וכוונה אליהם מעכבת. ולפי דברי הרמב"ם שהבאנו לעיל, הדברים מובנים, שכך הוא הדין בדין שומע כעונה, והסברא לחלק פשוטה. ושוב ראיתי שכן כתב בקצרה הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל (מנחת שלמה קמא סימן א'):

ומ"מ נראה דכל זה דוקא למי שעושה מעשה ומדבר בפיו, דשפיר אמרינן דכמו דמהני לענין כוונה, מהני נמי להחלק שמדבר ואינו יודע כלל שמדבר, אבל מי ששומע מאחרים ונתכוין לצאת, אם באמצע לא שמע חלק מהדברים שמעכבים גם בדיעבד, וכ"ש בסוף הברכה, דבכה"ג אפילו אם שמע את קול המדבר אך לא נתן כלל אל לבו לשמוע את התיבות מסתבר דאף להסוברים דיצא אף על פי שאינו מבין, מ"מ בכגון דא לא יצא.

העונה עושה מעשה בפיו ובשפתיו, אך השומע שאמרו שהוא כעונה, אין הכוונה לשמיעה טכנית, שאין בה מעשה ואיך יהיה כעונה, ורק אם משים ליבו ומקשיב היטב לדברי העונה, אז התחדש בתורה שהשומע כעונה ונחשב כאילו עושה מעשה ע"י נתינת ליבו.¹³ ואחר זה שמתי לב שכן כתב הלבוש (אור"ח נ"ט, ד):

צריך לכוין לכל מה שהוא אומר, ולא יפנה לבו לדברים אחרים כלל, שאם לא כן לא יצא, אבל כשהוא קורא בפיו אף אם קורא מקצתה בלא כוונה יצא, דעקימת שפתיו שאני, דכיון שהוא עצמו קורא, אפילו אם יקרה שיפנה לבו לדברים אחרים, אף על גב דלא שפיר קעביד, מ"מ יש לו כוונה קצת בקריאתו ויוצא.¹⁴

והנה, אף שמשמע מדברי המנחת שלמה שרק בדברים המעכבים, כמו פתיחה וחתמה, לא יצא אם פנה ליבו לדברים אחרים אף אם טכנית שמע באוזניו, מ"מ

13. וידידי הרב עידוא אלבה שליט"א העירני, דטעמו של המנחת שלמה הוא דחשיב כמתעסק, וא"כ לכאורה זה אינו אלא רק באופן שכ"כ לא נתן לבו ודעתו על הקריאה, עד שאינו מבין שהוא עוסק בשמיעה, אכן אם רק לא חשב על כל מה שאומר הקורא, בדיעבד אין זה מעכב. עכת"ד. ואכן דבריו אולי מסתברים לסברת המנחת שלמה (מתעסק), אולם לפי מש"כ אנו דהטעם הוא משום דלא התחדש דין שומע כעונה אלא כאשר נותן דעתו לגמרי על דברי הקורא, אין לחלק בזה. ואכמ"ל.

14. וע"ע בשו"ת ארץ צבי סי' מ"ה.

לפי מה שהכרחנו מדברי הרמב"ם והרא"ש והטור הנ"ל מוכח שאין לחלק בזה, אלא בשומע כעונה צריך שישמע את כל הברכה מתחילתה ועד סופה. על כל פנים ביסוד הדברים אף הוא מודה לדברינו, שכדי שהשומע יהיה כעונה עליו ליתן את ליבו ולהאזין ולא רק לשמוע.

ונראה שדברים אלו כתובים בטור בפירוש (או"ח קצ"ג):

אם אחד יודע והשני אינו יודע, מברך היודע והשני יוצא, וכגון שמבין לשון הקודש אלא שאינו יודע לברך. וצריך לכוין מלה במלה לכל מה שאומר, אבל אם אינו מבין אינו יוצא בשמיעה, ולכך אין הנשים יוצאות בשמיעה אם אינן מבינות.

וכתב כן בשם בה"ג, וכך כתב הטור פעם נוספת (או"ח תקצ"א¹⁵):

ומי שהוא אנוס ואינו יכול לבא לבית הכנסת כגון עם שבשדות וזקן וחולה הוא פוטרו אפילו לא בא לבית הכנסת, מ"מ מוטב שיתפללו יחידים, כי מי שירצה לצאת בתפלת ש"צ, צריך שיכוין לכל מה שאומר ש"צ, ואם חסר אפילו מלה אחת שלא כיון לה לא יצא,¹⁶ ואין כל אדם יכול לעמוד בזה.

ומבואר מכאן כב"י שראינו לעיל, שרב שרירא ורב האי גאון כתבו דבריהם לעיכובא ולא רק לכתחילה.¹⁷

ואחר כותבי כל זאת, הראני ידי"ן הרב שמיר שיינטופ שליט"א שככל דברי כבר כתב הגאון בעל שו"ת באר שבע (בקונטרס מים חיים שנדפס בסוף השו"ת, בסי' י"א), ומפני חביבות הדברים הנני מעתיקם כאן:

במר אשא קולי כי חם לבי בקרבי שעתידין ליתן את הדין מקצת בעלי בתים שעוברים פעמיים בכל יום על מצוות עשה ועל מצוות לא תעשה, על מצוות עשה היינו ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך. ועל מצוות לא תעשה היינו לא תסור וגו'. מפני שלא מבעיא שהם אינם מכונים לשמוע ולהבין כל תיבה ותיבה מפי המברך ברכת במזון בזימון, עם היות שאינם יוצאים י"ח בלאו הכי, עד שמפני כך כתבו הפוסקים שחייב כל אחד מהמסובים לומר בלחש עם המברך כל ברכה וברכה ואפילו החתימות, לפי שאין יכולין לכוין בשתיקה כל תיבה ותיבה מפי

15. ועיי"ש בב"י שהביא שוב את דברי הרא"ש והטור הנ"ל.

16. ומכאן צריך לי עיון גדול במש"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' רע"ו) וז"ל: "שאלת ממני אודיעך דעתי במי ששומע בברכת מזון אם הוא טוב לברך לעצמו או שישמע מפי המברך. תשובה, כבר נהגו העולם לברך לעצמן, והטעם לפי שאין יכול לכוין עם המברך מלה במלה ונמצא משמיט תיבות מן הברכה. וכו'. וה"מ לכתחלה, אבל בדיעבד יצא אף על פי שלא כיוון עם המברך מלה במלה, כיון ששמע עיקר הברכות וענה אמן יצא", ולענ"ד דבריו הם לא כראשונים הנ"ל, וצ"ע.

17. וע"ע ב"י (קפ"ג, ז) שכתב כן בשם כמה ראשונים.

המברך ואם חיסר אפילו תיבה אחת שלא כיון לה לא יצא ידי חובתו, וכן כתב הרא"ש בתשובה (כלל ד' ס' י"ט) וכו', וכ"כ הטור (או"ח ס' תקצ"א) לעניין תפילה ראש השנה וכו', עיי"ש, ונמצא שלא די שהם עוברים על מצוות עשה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך...

ובריך רחמנא דסייען לכיון לדעתו הרמה, הן בתוכן והן בראיות.

האם לועז שאינו מבין לשה"ק יוצא בשמיעת תפילה וברכות בלשה"ק

ויש לדון במי שאינו מבין את לשון הקודש, האם יוצא י"ח תפילה בשמיעת ש"ץ המתפלל בלשון הקודש. ויסוד הספק בזה הוא שהרי מבואר בהלכות מגילה¹⁸ שיצא, וכ"כ השו"ע שם: "הלועז ששמע את המגילה הכתובה בלשון הקודש ובכתבי הקודש, אף על פי שאינו יודע מה הם אומרים, יצא ידי חובתו",¹⁹ ויש לדון האם הוא הדין לגבי תפילה.

והנה, רבותינו הראשונים נחלקו בשאלה זו. התוספות כתבו (ברכות מה, ב ד"ה שאני):

ונשים צריך עיון אם יוצאות בברכת הזימון של אנשים, מאחר שאין מבינות. ויש מביאין ראייה שיוצאות, מדאמר לקמן (מ"ה ע"ב) סופר מברך, ובור יוצא, מכאן משמע שאף הנשים יוצאות בבהמ"ז שלנו. מיהו יש לדחות אותה ראייה, דשאני בור שמבין בלשון הקודש, ויודע קצת מאי קאמר, אבל אינו יודע לברך. אבל נשים שאינן מבינות כלל, מצי למימר דלא נפקי. והא דאמרינן במגילה (י"ז ע"א) לועז ששמע אשורית יצא, פרסומי ניסא בעלמא שאני, כדאמרינן התם (י"ח ע"א) האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן מאי ניהו.

התוספות מחלקים אם כן בין שמיעת הברכות לשמיעת המגילה, ולדבריהם בברכה יש צורך בהבנה, אך במגילה א"צ הבנה^{20,21}.

אולם, יש ראשונים הסבורים שניתן ללמוד ממגילה שאין צורך בהבנת לשון הקודש גם בתפילה וברכות.²²

18. מגילה יז, א; יח, א; שו"ע או"ח תר"צ, ח.

19. ויעויין לקמן בהרחבה במקור דין זה ובנ"מ היוצאות ממנו.

20. אכן משמע מפשטות לשון התוס', דכל הקולא דגבי מגילה היא רק שאין חיוב שהשומע יבין דברי הקורא, ולא זולת זה. ודו"ק. וע' לקמן ביאור הגמרא במגילה.

21. וע"ע בתוס' סוטה (לב, א ד"ה קרית שמע ותפלה), וברא"ש ברכות (ז', ו), ובמרדכי (ברכות ס' קנ"ח), ובאו"ז (הלכות סעודה, ס' קפ"ו), ובכל בו (ס' כ"ה). וע"ע בשו"ת שער אפרים (ס' י"ג), ובשו"ת דבר אברהם (ס' ל"ד), ואכמ"ל.

22. וכך דעת המאירי (ברכות מה, ב), ובשעה"צ שצ"ג ס"ק ה' כתב שכ"ד רש"י ור"י מקורביל וכל בו ורבנו ירוחם. ובאמת שכ"ה שיטת ראבי"ה בסי' תקס"ה, עיי"ש.

הב"י פסק כדעת התוספות (אור"ח קכ"ד):

ומשמע מדברי רבינו דשאינו בקי, היינו שאינו יודע להתפלל, ומכל מקום מבין הוא מה ששליח ציבור אומר. אבל אם אינו מבין מה ששליח ציבור אומר אינו יוצא בשמיעה, וכמו שפירשו המפרשים גבי סופר מברך ובור יוצא, וכמו שיתבאר (בסימן קצ"ג). וזהו שכתב שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר ויוצא בו, דלישנא דיכוין לא שייך אלא במבין מה ששליח ציבור אומר.

ולכאורה מבואר בדבריו שכל שאינו מבין אינו יוצא. וכך מבואר גם מדבריו בשו"ע (קצג, א):

ויוצא השני אם מבין לשון הקודש אלא שאינו יודע לברך, וצריך לכוין מלה במלה לכל מה שיאמר.

וכ"כ הב"ח (שם אות א'), וכ"כ המג"א (שם, סק"ב), וכ"כ הפמ"ג (שם, א"א ס"ק ב'), והוסיף שם שיש הבדל בין השומע מאחר ובין המתפלל בעצמו:

ואם מתפלל בעצמו בלשון הקודש אינו צריך שיבין לשון הקודש, אבל שאר לשונות אף על פי שמתפלל בעצמו צריך שיבין הלשון, עיין סימן ס"ב ומה שכתבתי שם.

וכ"כ המשנ"ב (שם, ס"ק ב'), וכ"כ כף החיים (שם, ס"ק, ד'), ובספר הלכה ברורה (קכ"ד ס"א). והוסיף שם המשנ"ב שגם המתפלל בעצמו, אע"פ שיצא בלשון הקודש אף כשאינו מבינה, עדיין צריך להבין את ברכת אבות, ובלשונו, "ועיין לעיל סימן ק"א במשנה ברורה, דעכ"פ ברכת אבות יראה להבין מה שהוא אומר. ועיין לעיל סי' ס"ב במ"ב סק"ג".²³

אולם, האור לציון פסק שאפשר לסמוך על הדעה החולקת (ה"ב פרק מ"ו אות ל):

אפשר להוציא אחרים ידי חובת תפילה וברכת המזון וכדומה, אף שאינם מבינים לשון הקודש.

ובהערות שם כתב:

אף שדעת מרן בשו"ע (בסימן קצ"ג סעיף א') כדברי הרא"ש ועוד ראשונים, שמי שאינו מבין לשון הקודש אינו יוצא ידי חובה ע"י שמיעה מחבירו, מ"מ המנהג אינו כן, אלא יוצאים ידי חובה אף שאינם מבינים, וסומכים על דעת רש"י שיוצא אף שאינו מבין, וכמו שכתב הרמ"א בד"מ שם שהמנהג בזמן הזה כדברי רש"י, וכן הביא במג"א (קצ"ג ס"ק ב'), וכן פסק הרמ"א (בסימן קצ"ט סעיף ז'), עיי"ש.

וכ"כ הטי"ז (קצ"ג, ס"ק ב'), והמשנ"ב (שם ס"ק ה').

23. ועיי"ש גם בביאור הלכה (ד"ה יכול להתפלל).

ומבואר שנחלקו הראשונים האם הלועז שאינו מבין לשון הקודש יוצא י"ח בלשון הקודש.²⁴ ועיין ביאור הלכה (קפ"ה, ג, ד"ה יש מי) שכתב שאף מרן הב"י עצמו מודה שעדיף לסמוך על שיטה זו כאשר אם לא כן לא יברך לגמרי, ועיי"ש.

שמיעת מגילה בלשוה"ק כשאינו מבין

והנה איתא במשנה במגילה (יז, א): "והלועז ששמע אשורית יצא". והקשו על כך בגמרא (יה, א): "והא לא ידע מאי קאמרי". נראה שהמקשן סבר שכדי לצאת י"ח מקרא מגילה על האדם להבין מה ששומע. כלומר, ודאי שעליו לשמוע ואף להקשיב ולהאזין היטב,²⁵ אך רואים בדבריו של המקשן יותר מזה, שלדעתו גם עליו להבין מה ששומע. ומתוצאת הגמ': "מידי דהוה אנשים²⁶ ועמי הארץ". ונראה שכוונת הגמ' להוכיח שאין צורך שיבין השומע, והראיה היא שאף נשים ועמי הארץ חייבים במקרא מגילה, והרי הם אינם מבינים את לשון הקודש, השפה שבה נכתבה המגילה, וא"כ איך הם יוצאים במקרא מגילה, אלא על כרחך שאין חיוב שיבין השומע כל מה שאומר הקורא. ואם כנים אנו בזה, א"כ על אף שמדברי התרצן התברר שא"צ שהשומע יבין, ושלא כהנחת המקשן, מ"מ עדיין ברור שצריך שהשומע ישמע כל המגילה ואף יקשיב ויאזין לה.

וממשיכה שם הגמ': "מתקיף לה רבינא, אטו אן האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן".²⁷ ונראה שרצונה לומר שלמה לנו לילך רחוק ולהוכיח מנשים ועמי הארץ שיוצאים י"ח אף כשאינם מבינים, והרי אף החכמים²⁸ אינם מבינים את כל תיבות המגילה²⁹ ובכל זאת יוצאים י"ח. ומסיקה הגמ': "אלא מצות קריאה ופרסומי ניסא,

24. והטעם דאפשר לצאת כשאינו מבין לשוה"ק, יעויין בביאור הלכה סי' ס"ב ד"ה יכול. ואכמ"ל בזה.

25. וכפי שנתבאר לעיל בכל הראיות לעניין תפלה וכו'.

26. וע' קושיית הרש"ש, ובספר פרחי כהונה יישב בריוח. עיי"ש.

27. ורבינו חננאל שם גרס: "כגון נשים ועמי הארץ דלא ידעין פירוש האחשתרנים בני הרמכים". ולפי

זה רק הנשים וע"ה אינם מבינים, אך החכמים אכן מבינים. ואח"ז ראיתי בשו"ת הריב"ש (סי' ש"צ) שכתב: "אמרתיו אולי מה שאמרו רז"ל אטו אן האחשתרנים בני הרמכים מי ידעין מאי היא, לא היתה כונתם לומר שהחכמי התלמוד לא היו יודעין זה, אלא לומר שהכלל לא היו בקיאין בו. ואפילו אותן שאינן מכלל עמי הארץ, מפני שהמלות האלה זרות, ואין להן חברים במקרא". ונראה שאם היה רואה גירסת ר"ח היה שמח בה. וע"ע בהגהות היעב"ץ, ובחשוקי חמד במגילה שם.

28. שו"ר מש"כ בזה בספר פרחי כהונה, ושמחתי. עיי"ש.

29. ונראה אולי ליתן טעם מדוע התרצן שתירץ "מידי דהוה אנשים ועמי הארץ", לא נוח לו לומר מידי

דהוה אחכמים דאינם מבינים פירוש האחשתרנים בני הרמכים, משום שנשים ועמי הארץ שאינם מבינים את לשון המגילה, אינם מבינים כלום ממנה (או כמעט כלום), דבר הדומה ללועזי ששמע

הכא נמי מצות קריאה ופרסומי ניסא". וכוונתה, שכמו שכל העולם יוצא ידי חובה, אף החכמים, למרות שאינם יודעים את פירוש התיבות האחשתרנים והרמכים, ומשום שגדר תקנת קריאת מגילה ושמיעתה הוא "מצות קריאה ופרסומא ניסא", כך הדין לגבי לועז שאינו מבין לשון הקודש שיוצא בשמיעת הקריאה בלשון הקודש, מטעם ש"הכא נמי מצות קריאה ופרסומי ניסא".
ויש לברר מה נכלל באותם גדרים של "מצוות קריאה ופרסומא ניסא". וכך כתב רש"י שם:

ופרסומי ניסא, אף על פי שאין יודעין מה ששומעין, שואלין את השומעין ואומרין מה היא הקרייה הזו, ואיך היה הנס, ומודיעין להן.

ומשמע מדבריו שהלועז צריך לשמוע את כל הקריאה, אלא שאף שאינו מבין את עניינה בשעת קריאתה, מכל מקום מכיוון שאח"כ הוא מתעניין ומבין את עיקרי המגילה ואת סיפור הנס וההצלה, די בכך לעניין גדר חובת הקריאה או השמיעה שחייבו חז"ל.

האם השומע מגילה ופנה ליבו לדברים אחרים יצא י"ח

והנה, אם נשוב לחקירה שפתחנו בה, האם שומע שלא היה מרוכז יוצא י"ח, נראה שאין להביא ראיה מדברי הש"ס או רש"י שיוצא גם כאשר ליבו פונה לדברים אחרים ולא מאזין לקריאה. זאת משום שנראה שכל הקולא שהקלו ללועזות שאינם מבינים לשה"ק היא רק שאינם חייבים להבין את הקריאה, ועל כך באה הראיה מהאחשתרנים - שלא יתכן שחייבים להבין את הקריאה, שהרי אפילו החכמים אינם מבינים פירוש כמה תיבות. אולם לא התחדש בכך שהלועז אינו חייב להאזין, שהרי כפי שראינו משמע ברש"י שגם הלועז חייב לשמוע, "שאיין יודעין מה ששומעין", ומשמע שצריכים לשמוע. ולפענ"ד כל שחייב לשמוע, חייב גם להאזין ולהקשיב ולא להסיח דעתו, וכפי שהוכחנו מדברי הרמב"ם והרא"ש והטור והב"י לעניין שומע כעונה בהלכות ברכות, ואין לחלק בין מגילה ובין ברכות ותפלה בלא ראיה מוכרחת.³⁰ ואף שהיה נראה אולי מלשון הש"ס שדי בקריאה ובפרסום הנס,

אשורית. אכן מה שהחכמים אינם מבינים שתי תיבות במגילה (או אולי עוד כמה תיבות כיוצ"ב), ואעפ"כ יוצאים, אין זה ראיה גמורה (לדעת התרצן הראשון), שהרי את רוב רובה המוחלט של המגילה הם אכן מביני, ולכן לא ניחא ליה בדברי רבינא. כ"נ לענ"ד ליישב האתקפתא דרבינא על הסתמא דגמר, ודו"ק. (דברי נכונים אף לדברי הרשב"א הריטב"א והר"ן שלמדו מדברי רבינא שכל שדילג תיבה אחת לא יצא, וכ"ש לריא"ז שחלק בזה. והבן).

30. והעיר לי ידידי הרב יאיר רזנבלום שליט"א, שהנה בר"ה (כת, ב) אמרו "סבור המור בעלמא הוא" ובכך הסבירו למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה מדוע המשנה הצריכה שיתכוון לשמוע, והקשה שם הרש"ש שגבי מגילה מאי איכא למימר, ועיי"ש שנדחק לתרץ. והגאון טורי אבן נשאר בצ"ע בזה.

מכל מקום מאחר שכתב רש"י, וכך בפשטות בגמרא, שעל הלועז לשמוע, לענ"ד אין לחלק בין לשמוע לבין להאזין, וכלול בדברי רש"י גם הצורך להקשיב ולהאזין.

והעיר לי ידי"ן הרב בנייהו שנדורפי שליט"א, שממה שכתב הביאור הלכה הנ"ל שמי ששומע ופנה ליבו לדברים אחרים נחשב כאילו דילג לגמרי על אותן המילים,³¹ לכאורה מוכח שבמקרא מגילה אף הוא יודה שלא יצא י"ת, שהרי במגילה צריכים לשמוע את כל המילים, ולדעתנו כל שפנה ליבו לדברים אחרים, למרות ששמע, נחשב כאילו לא שמע,³² ודו"ק. אולם לשון הביאור הלכה שם היא רק "אפילו אם נחשוב" אותו כמי שדילג על התיבות, ומשמע שדבר זה אינו פשוט לו.³³

ולכאורה יש להקשות על דברי אלו מדברי הב"י שהבאתי לעיל שכתב (קכ"ד): "ומכל מקום מבין הוא מה ששליח ציבור אומר, אבל אם אינו מבין מה ששליח ציבור אומר אינו יוצא בשמיעה... וזהו שכתב שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר ויוצא בו, דלישנא דיכוין לא שייך אלא במבין מה ששליח ציבור אומר". ומבואר מכך שכל שאינו מבין את אמירת העונה, לא שייך לומר שעל השומע להקשיב קשב רב ולהאזין, שהרי אינו מבין כלום ואיך שייך לומר שיכוין דעתו להקשיב כשאינו מבין כלום. ואכן הקושיא נכונה, אך מאחר שהבאנו מרש"י שעל הלועז לשמוע, ממילא נראה שאין לחלק בכך, וצריך לומר שחכמים תיקנו שכדי לצאת יש להאזין ולהקשיב, ואף אם אינו מבין אין בכך כלום.³⁵³⁴

אכן לפי המבואר כאן אתי שפיר, שבמגילה פשוט שצריך כוונה לעצם השמיעה, ולכן הש"ס לא היה צריך לתרץ זאת. אמנם מתירוף הרש"ש משמע לא כך. עכת"ד. ועיי"ש.

31. אלא שהביאור הלכה הקשה שם שאדם יוצא ידי חובה למרות שדילג מילים, וראה שם.

32. אא"כ נאמר שמקרא מגילה שונה, שדי בה בשמיעה בלי האזנה, וכפי שהצענו ללמוד מכך

שהלועזים יוצאים י"ח בשמיעת לשון הקודש אף כשאינם מבינים, אך לעיל דחינו זאת.

33. מידידי הרב יאיר רוזנבלום שליט"א, וכן העיר ידי"ן הרב רותם אפלבוים שליט"א.

34. שוב מצאתי להגאון בעל מנחת אלעזר בספרו נמוקי אורח חיים (בסיל' תר"צ סע' י"ד) שכתב וד"ל

"והגם שרבינו הרשב"א בתשובה הביא לזה ראייה מלועז ששמע אשורית אע"פ שאינו מבין, מ"מ

יש לחלק משום דהלועז ששמע אשורית הגם שלעת עתה אינו מבין לשה"ק, מ"מ אם כיון לבו

ללשון התיבות, אם ילמד אה"כ לשה"ק, יבין עי"ז למפרע פירוש המילות" עכ"ל. וזה ממש כדברי,

אלא שאף הוסיף טעם וסברא בזה.

35. ומה שכתב הב"י שאינו יוצא בברכות אם אינו מבין, שם שאני, שהרי הב"י פוסק כתוס' וסיעתו

שרק גבי מגילה אמרו שהלועז יוצא בלשה"ק ולא בתפלה וברכות. ותדע, שהרי לשיטות

הראשונים (היינו רש"י ורי"י מקורביל וכל בו ורבנו ירוחם וראב"ה וכו"ל) שאף בתפילה וברכות

יוצא לועז שאינו מבין לשון הקודש, לא מסתבר שיחלקו על המבואר לעיל ששומע כעונה צריך

שלא יפנה ליבו לדברים אחרים. ואולי יש לדחות. ואכתי צ"ע בפרט זה.

ביאור שיטת הרשב"א בעניין זקדוק בשמיעת מגילה

ואולם מצאנו בשו"ת הרשב"א שנשאל (ח"א סי' תס"ז, וע"ע שם בס' תשכ"ז):

שאלת בקריאת המגלה אם צריך השומע לכוין בכל תיבה ותיבה בשמיעתו. ונתעוררתי על זה ששמעתי בשם אחד מן החכמים שהיה תופש מגלה אחת בידו. ותמה אני מי לא³⁶ יצא מפי הקורא אם זה אמת. ועוד, מדאמרינן יוצאין באשורית נשים ועמי הארץ.

והשיב על כך הרשב"א:

תשובה, האמת כמו שאמרת, מאותן ראיות שאמרת, מן הלעזות ועמי הארץ. ועוד אמרו,³⁷ העובר אחרי בית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגלה, אם עמד חזקה כיון. עוד אני אומר, כי כל חכם שתופש מגלה אחת בידו שאינה כשרה לקרות בה, גרעא טובא משנים שקראו אותה,³⁸ מפני שנותן דעתו בקריאתו באותה מגלה. אבל במה שנסתפק לך אם השמיט בה הקורא אפילו תיבה אחת אם חוזר אם לאו. ולא דוקא פסוק אחד אמרו, אלא אפילו תיבה אחת. כן באמת, אפילו תיבה אחת. ותדע לך, דבירושלמי³⁹ אמרו מדקדקין בטעיותיה או אין מדקדקין בטעיותיה, והשיבו דאין מדקדקין, דמר קרי יהודים ומר קרי יהודיים, לא מר חוזר ולא מר חוזר.

והנה לפני שנבאר היטב את שאלת החכם השואל ואת תשובת הרב המשיב, נקדים ונאמר שעל פניו נראה שאין מניעה עקרונית להבין שהרשב"א אכן סבור ששומע ששמע כל דברי העונה אלא שלא הקשיב והאזין כראוי, אף על פי כן יוצא ידי חובה, שהרי כל המקורות שמהם למדנו עד כה את הצורך בכך שהשומע יתן אל לבו, הם רק מדברי הראשונים,⁴⁰ ואין להקשות על הרשב"א מדברי הראשונים.⁴¹ זאת ועוד, הרי הרשב"א בעצמו כתב בפירוש שהמברך יוצא בדיעבד בברכות ארוכות גם אם דילג על כמה תיבות באמצע, וא"כ אולי הוא הדין לשומע. אמנם, הרשב"א כתב בפירוש בתשובה הנ"ל שבמגילה לא יצא אם דילג אפילו תיבה

36. י"ג מ' יצא", וכ"ה בשו"ת הרשב"א בהוצאת מהדו' מכון ירושלים, וראה לקמן.

37. ירושלמי מגילה ג', ז.

38. מגילה כא, א.

39. מגילה ב', ט.

40. רא"ש וטור וב"י, ועפ"י הסברנו כן את הרמב"ם.

41. כ"ש ראשונים צעירים ממנו בשנים, וידוע שהרא"ש היה שואל שאלות מהרשב"א, וע' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שס"ו, וסי' תס"א.

אחת,⁴² וא"כ ודאי שהוא הדין אם השומע לא שמע תיבה אחת, כך שנמצא שהספק בדברי הרשב"א הוא רק האם הקל שהשומע אינו צריך להבין כל מילה ומילה, או שמא הקל אף יותר מכך ולדעתו השומע אף אינו צריך להקשיב לכל מילה ומילה, ויצא כל ששמע אף שלא האזין לדברים ונתן לבו לדברים אחרים.

והנה, אם נבין כאפשרות השנייה, שהרשב"א סבור שאין צורך בהאזנה ודי בשמיעה בפועל, אז יתכן שבאמת יחלוק על הראשונים הנ"ל ויסבור כך גם ביחס לברכות וכו', ולא כרא"ש והטור.⁴³ ועוד יתכן, וכך נראה יותר לפענ"ד, שאף אם הרשב"א הקל כך במגילה, מ"מ לא יקל כך בברכות. וסברת החילוק היא לפי דברי הגמ' שלמדנו שבמקרא מגילה יש צורך רק בקריאה ופרסום הנס, ולכן הלועזות יוצאים למרות שאינם מבינים לשון הקודש, ולכן במגילה די בשמיעה בפועל ואין צורך ביותר מכך, ויצא גם אם נתן לבו לדברים אחרים ולא היה מרוכז בקריאה.⁴⁴ ולעיל ראינו שכך כתבו התוספות כשדנו האם ניתן ללמוד מדין הלועז ששמע אשורית שיצא ידי חובת מגילה, שגם בברכות הלועז ששמע אשורית ואינו מבינה יוצא י"ח, וכתבו התוספות לחלק: "אבל נשים שאינן מבינות כלל, מצי למימר דלא נפקי. והא דאמרינן במגילה (י"ז ע"א) לועז ששמע אשורית יצא, פרסומי ניסא בעלמא שאני, כדאמרינן התם (י"ח ע"א) האחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן מאי ניהו". ויתכן שגם זה כלול בדבריהם – שבמגילה אין צורך בהבנה וממילא אין צורך בכך שיאזין לדברים, שכן כל תכלית ההאזנה היא ההבנה, ובמגילה הרי אין בה צורך.

ועתה נבוא לבאר דברי החכם השואל. מפשטות לשונו שכתב "אם צריך השומע לכוין בכל תיבה ותיבה בשמיעתו", מוכח לכאורה ששאלתו על עניין ההקשבה וההאזנה, האם יש צורך בהקשבה והאזנה לכל מילה ומילה או שדי בשמיעה בפועל. שהרי לא שאל "אם צריך השומע להבין בכל תיבה", וכן לא "אם צריך השומע לשמוע כל תיבה". והוכיח החכם השואל שאין זה מעכב, וכן הסכים לכך הרשב"א. וא"כ לכאורה מפורש ברשב"א שההקשבה אינה מעכבת, ועכ"פ כך

42. וכ"כ הריטב"א והר"ן במגילה (יח, א, ועיי"ש ראייתם מהאחשתרנים בני הרמכים), ובפשיטות כך פסק מרן השו"ע (תר"צ, ג'; שם, י"ד), וכפי שכתב שם המג"א (שם, ס"ק ד). ודעת הרי"א ז"י יחידאה היא (וע' ביאור הלכה סע' י"ד ד"ה אין מדקדקין), וע"ע בחזו"ע פורים (סוף עמ' נ"ג וריש עמ' נ"ד, ובעמ' ע"ח ובעמ' רמ"ד), ואכמ"ל.

43. ולדרך זו, גם לשיטת הביאור הלכה (ס"ל נ"ט) נוכל לומר דבאמת הרשב"א שהביא שם, פליג על הרא"ש והטור. והבן.

44. ולעיל טענו שלא מוכרחים להסיק כך מדברי הגמ', ויתכן לחלק בין האזנה להבנה, אך יתכן שהרשב"א סבר שאין לחלק – ואם הגמ' אמרה שאין צורך בהבנה אז די בשמיעה ואין צורך בהאזנה, שכן אין משמעות להאזנה ללא הבנה.

מבואר במגילה. ולפי זה הרשב"א חולק על הרא"ש והטור, אלא אם כן נאמר שבמגילה אף הם יודו לרשב"א.

אולם, אחר העיון נראה שהדברים אינם פשוטים כ"כ. הרי החכם השואל כתב: "ונתעוררתי על זה ששמעתי בשם אחד מן החכמים שהיה תופש מגלה אחת בידו". ובפשטות נראה שכוונתו שראה אחד שבעת הקריאה היה עוקב מתוך מגילה⁴⁵ אחר דברי הקורא, והחכם השואל הבין שהחכם נהג כך משום שסבר שבלא עזרת המגילה הכתובה קשה מאד לצאת ידי חובה. וצריך להבין לשם מה אותו חכם הסתכל במגילה ולא הסתפק בשמיעה מפי הקורא. ונראה שיש לפרש את מהלך דברי החכם השואל בשני אופנים. תחילה נפרש, שאותו חכם נצרך להעזר במגילה משום שבלעדיה לא היה יכול להקשיב היטב לדברי הקורא, וחשש שאם לא יקשיב היטב, על אף שישמע כל מילה ומילה מפי הקורא, לא יצא י"ח.⁴⁶ ועל כך כתב החכם השואל, "ותמה אני מי לא יצא מפי הקורא, אם זה אמת" - כלומר, תמה אני האם אכן אותו חכם לא יצא בשמיעה מפי הקורא אף ללא מגילה בידו, שאם כך כמעט אף אחד אינו יוצא י"ח, שהרי רובא דרובא דאינשי אינם מחזיקים מגילה בידם. ועל כך הוסיף ראה נוספת וכתב: "ועוד, מדאמרינן יוצאין באשורית נשים ועמי הארץ". כלומר, הרי נשים וע"ה יוצאין י"ח, והם מן הסתם אינם מקשיבים כראוי לכל מילה ומילה.⁴⁷ ולדבריו אלו הסכים הרשב"א. ולפי דרך זו יוצא כאמור שמסקנת הרשב"א שהאזנה לכל תיבה אינה מעכבת.

ואמנם, נראה שאפשר לפרש גם אחרת - השואל לא הסתפק האם צריך להקשיב היטב לדברי הקורא, שכן פשוט לו שצריך,⁴⁸ אלא הסתפק האם צריך מלבד זאת גם להבין את דברי הקורא. ולפי זה אותו חכם נעזר במגילה כדי להבין היטב את הקריאה.⁴⁹ ועל כך תמה החכם השואל, שאם הדבר חובה א"כ רובא דרובא שאינם נוהגים כן אינם יוצאים י"ח. וכן נשים וע"ה שאינם מבינים היטב את כל דברי

45. ולא נתפרש בדברי השואל אם המגילה שביד אותו חכם הייתה כשרה או לא.

46. וכפי שבאמת הוכחנו בכל מהלך המאמר.

47. ונראה לפענ"ד שאף אם נגרוס בדברי החכם השואל: "ותמה אני מי יצא מפי הקורא, אם זה אמת" (וכ"ה הגירסא בשו"ת הרשב"א במהדו' מכוון ירושלים אור המזרח, וכן יותר נראה מסברא), מ"מ המשמעות אחת והדברים אחדים, שהשואל אומר שאם נקבל את "חומרת" אותו חכם שהחזיק מגילה בידו, יצא שכמעט אין מי שיוצא י"ח, "תמה אני מי יצא", מכיון שרובא דרובא אינם נוהגים כן, ומן הסתם אינם קשובים היטב לכל דברי הקורא.

48. וכפי שמוכח מדברי הראשונים הנ"ל.

49. וידוע כמה ראייה מתוך הכתב מסייעת להבנה.

הקורא, איך יצאו. ומוכח שאין צורך לנהוג כן מן הדין, ולכך הסכים הרשב"א שאין בכך חיוב. אך לעולם נאמר שאדם חייב להקשיב ולהאזין כדי לצאת ידי חובה.

ועתה נבוא לדון בראיה הנוספת שהרשב"א הביא לחזק דברי החכם השואל:

האמת כמו שאמרת, מאותן ראיות שאמרת, מן הלעזות ועמי הארץ. ועוד אמרו, העובר אחרי בית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגלה, אם עמד חזקה כיון.

ונראה כוונתו שרואים בירושלמי שמנהגו של אותו חכם לעקוב עם מגילה אחר הקורא, ודאי אינו נצרך,⁵⁰ שהרי אותו אחד שהיה עומד אחורי בית הכנסת, די בכך שיעמוד ויעצור ויקשיב, ואם עמד חזקה כיון ויוצא י"ח, וא"צ להחזיק ביד מגילה. וכעת מובן גם המשך דברי הרשב"א, שכתב: "עוד אני אומר, כי כל חכם שתופש מגלה אחת בידו שאינה כשרה לקרות בה, גרעא טובא משנים שקראו אותה, מפני שנותן דעתו בקריאתו באותה מגלה". ורצונו לומר שלא רק שאין צריך לעקוב מתוך מגילה, אלא אדרבה, זו חומרא שבאה לידי קולא, שנותן דעתו על מה שבידו ולא על מה שאומר הקורא, וממילא עלול שלא לשמוע חלק מהתיבות ולא יצא ידי חובה. מה שאין כן שנים שקראו, על אף שקשה לשמוע מהם, סוף סוף מכיון שמקרא מגילה חביב על הכל, מתאמצים השומעים להקשיב⁵¹.⁵² אכן ביאור זה בראיית הרשב"א מהירושלמי יכול להתאים לשתי הדרכים שהבאנו לעיל בביאור דברי החכם השואל, ואיני רואה הכרח לאחת הדרכים על פני השניה.

ואחר העיון בדברי הרשב"א, אמרתי לעיין בדברי האחרונים שהביאו דבריו, ולראות אם יש הכרח שהבינו כאחת משתי הדרכים שהבאנו או אולי בדרך שלישית.

כתב מרן השו"ע (או"ח תר"צ, יד):

הקורא את המגילה צריך שיכוין להוציא השומע, וצריך שיכוין השומע לצאת.

וכתב על כך המג"א (שם, ס"ק ט"ו):

כתב הרשב"א (ס' תס"ז) שאלת אם צריך השומע לכוין בכל תיבה ותיבה בשמיעתו, ששמעתי שחכם אחד היה תופס מגילה אחת בידו, ותמיהני מי לא יצא מפי הקורא. ועוד, דנשים וע"ה יוצאין באשורית. תשובה, האמת כמו שכתבת, מאותן ראיות מן הלעזות וע"ה. ועוד אמרו, העובר אחורי בית הכנסת ושמע קול

50. שוב ראיתי שכ"כ בביאור ראיית הרשב"א הגאון מחצית השקל (תר"צ ס"ק ט"ו ד"ה ועוד דנשים), וע' לקמן.

51. ע' מגילה כא, ב"מאי טעמא" וכו'.

52. וא"כ לכאורה צריך לומר שאותה מגילה הייתה פסולה, שאם לא כן למה לא יצא י"ח. ושמה רצונו לומר שלא יאזין היטב לקורא וגם לא יקרא בעצמו ויפסיד תיבות, ואף אם המגילה כשרה לא יצא י"ח. וצ"ע בפרט זה.

מגילה, אם עמד חזקה כוון וכו'. אבל במה שנסתפק לך אם השמיט בה הקורא תיבה אחת אם חוזר, באמת אפילו תיבה אחת חוזר. מבואר דה"ה אם השומע לא שמע תיבה אחת לא יצא, דאטו מי יפה כה השומע מכח הקורא. וכ"כ הטור (ס' נ"ט), וב"י (ס' תרצ"ב⁵³). אלא אם שמע ולא כוון בכל תיבה יצא. הארכתי בזה לפי שבב"ח (ס' תרצ"א) לא משמע כן.

הנה מריהטת לשונו משמע שמבין ש"כיון" שכתב החכם השואל שברשב"א היינו "כיון" בהקשר של מצוות צריכות כוונה (ראה לקמן), או עכ"פ "כיון" לעניין הבנה, ועל זה כתב שא"צ ובדיעבד יצא, אך אין ללמוד מדברי הרשב"א שאין צורך בהאזנה. אמנם ממה שכתב "אם השומע לא שמע תיבה אחת לא יצא", לכאורה משמע שלא יצא דווקא אם לא שמע לגמרי, אך יצא כאשר שמע ולא האזין. וביותר נראה כן מכך שהביא כמקור לכך "שלא שמע תיבה אחת לא יצא" את דברי הטור הנ"ל (בס' נ"ט), ומשמע שהבין בדברי הטור והרא"ש ש"פנה ליבו לדברים אחרים" היינו שלא שמע כלל תיבות הקורא (וכ"כ המחצית השקל בד"ה וכ"כ הטור), אך אם לא האזין לדברי הקורא יצא.⁵⁴ ואם זוהי כוונת המג"א, א"כ זהו כפירוש הגאון ערוך השלחן שהבאנו לעיל. אלא שכבר הוכחנו שא"א להבין כך בטור וברא"ש, ולכן צריך לי עיון להבין דברי המג"א.⁵⁵

אכן מה שמקשר המג"א בין דברי הרשב"א ובין דין מצוות צריכות כוונה⁵⁶ צ"ע, שהרי לכאורה אין דבר זה רמוז כלל בדברי הרשב"א. וכך תמה הפמ"ג על דברי המג"א (א"א ט"ו):

אבל מה שכתב המ"א אם לא כיון בשמועתו בכל תיבה יצא, יש לעיין למה. וגם הבנת תשובת הרשב"א ז"ל לא הבינותי, שכתב שחכם אחד תפס מגילה בידו (שמא לא יכיון יפה בכל תיבה). ומה ראייה מלועזות ועמי הארץ, אטו כוונת הפירוש בעיני, אלא כוונה לצאת ידי חובה, ואם כן אין ראייה מלועזות, וצ"ע.

ונראה שרצונו לומר שאם הרשב"א עסק בכוונה לצאת ידי חובה, כפי שהבין המג"א, א"כ מה הראייה מנשים וע"ה, הרי מוכח בסוגיה שהחסרון שלהם הוא שאינם מבינים מה שכתוב, ולא שאינם מכונים לצאת ידי חובה.⁵⁷

53. צ"ל תקצ"א. ושם הביא הב"י פעם נוספת את דברי הרא"ש והטור הנ"ל, וכנ"ל.

54. וכ"כ בדעת המג"א בספר נמוקי אורח חיים ממונקאט בס' תר"צ סע' י"ד.

55. שהרי זהו הנושא שבו דן השו"ע בסעיף י"ד, ועליו נאמרו דברי המג"א, ועיין בהגהות חכמת שלמה על הגליון, ובהגהות הגר"ב פרענקיל.

56. וע' בהגהת יד אפרים, ובהגהת רבי ברוך פרנקל.

57. ולפי דברי מחצית השקל ד"ה ועוד, יתכן שמיושבת קושיא זו. עיי"ש. ויעויין היטב במחצית השקל שביאר דברי המג"א והרשב"א שלב אחרי שלב, אלא שלא כ"כ מוכח בדבריו אם הבין

וכך כתב הגאון לבושי שרד (על מג"א הנ"ל):

שאלת אם צריך השומע לכיין וכו'. אע"ג שהמג"א מציין על צריך שיכין לצאת י"ח, רשב"א לא בזה מיירי, אלא שיכין בשמיעת כל תיבה ותיבה. ומביא דא"צ כ"כ דקדוק, דע"ה שאינם יודעים הלשון א"א להם לכיין כ"כ. אלא כיון שמטה אזנו להקורא ואינו חושב מחשבות אחרות, מסתמא שמע הכל וא"צ לכיין בכל תיבה בבירור. אבל אם ודאי לו שלא שמע תיבה אחת, לא יצא. ובס"ג לא מכשרין בהשמיט אלא לעניין שמועיל מה שקורא ע"פ. זהו כלל כוונת המג"א, כן נראה לענ"ד וק"ל. וע' בט"ז סימן שאח"ז ס"ק ב.⁵⁸

ומבואר בדבריו שאף עמי הארץ שאינם מבינים את הקריאה, עכ"פ חייבים להטות אוזניהם לקול השומע, ולא לחשוב מחשבות אחרות בעת שמיעת הקריאה (וכלשון הבי"ה הנ"ל "שלא יפנה ליבו לדברים אחרים"), וזה מעכב. אך כל שמקשיבים היטב לכל התיבות, יוצאים אף שאינם מבינים פירוש כל תיבה ותיבה, ועל כך באה הראיה מהש"ס בעניין נשים ועמי הארץ, ובעניין האחשתרנים בני הרמכים. ועל אף שכתב בסיפא של דבריו "אבל אם ודאי לו שלא שמע תיבה אחת לא יצא", לענ"ד אין לדייק שיוצא אם שמע אף כאשר לא האזין היטב, אחר שבפירוש כתב ברישא שצריך שלא יחשוב מחשבות אחרות.⁵⁹ אלא כוונתו שכל שלא האזין כראוי לדברי הקורא, נחשב לדינא כאילו לא שמע, ודו"ק.⁶⁰ ולפענ"ד מה שהצריך את הלבושי שרד להוסיף, "עכ"פ חייבים להטות אוזניו לקול השומע, ולא לחשוב מחשבות אחרות", על אף שלכאורה אין לכך זכר בדברי המג"א, הוא הפנייתו של המג"א לדברי הטור בסימן נ"ט, ושם הרי מוכח שאין לשומע לפנות לדברים אחרים.⁶¹

שדברי הרשב"א נאמרו לעניין דין מצוות צריכות כוונה, או על הכוונה של האזנה או הבנת הפירוש. ויותר נראה שהבין את דברי הרשב"א כמג"א, שהם נאמרו בעניין מצוות צריכות כוונה, וצ"ע.

58. ה"ז (בס"ל תרצ"א ס"ק ב) העתיק תשובת הרשב"א הנ"ל בקצרה, עיי"ש.

59. עכ"פ עדיין יש להבין מש"כ הלבושי שרד בסו"ד שכן היא כוונת המג"א, אחר שבתחילת דבריו משמע שבא לחלוק על המג"א בביאור כוונת הרשב"א, האם מיירי לעניין כוונה לצאת י"ח (מג"א), או מיירי על כוונה להקשבת המילים (לבושי שרד), וצ"ע בפרט זה. והעירני ידידי הרב עידוא אלבה שליט"א שודאי לא בא לחלוק, אלא להסביר שאין להבין את המג"א כפי שהפמ"ג הבין (לעניין כוונה), אלא יש להבין שהמג"א הבין שהרשב"א מיירי בעניין ש"שיכין בשמיעת כל תיבה ותיבה", כלומר הקשבה, ולא לעניין מצוות צריכות כוונה. ודבריו נכונים.

60. ואולי יש לדחות. וע' פסקי תשובות (ס"ל תר"צ אות ד) מש"כ בזה.

61. אכן פשוט המג"א היא שהבין כערוך השלחן, שכוונת הרא"ש והטור היא שלא שמע מילה לגמרי, לא ששמע בלא ריכוז.

ואם כנים אנו בזה, לכאורה יוצא שהלבושי שרד הלך בדרך השניה שהצענו בפירושו דברי הרשב"א לפיה הרשב"א ממעט רק את חובת ההבנה ולא את חובת ההאזנה. ולדבריו אין לחלק בין ברכות למגילה, אלא לעולם צריך שהשומע יקשיב היטב לקריאה, ואין שום מחלוקת בין הרא"ש והטור לרשב"א. וכן נראה לפענ"ד יותר נכון בדברי הרשב"א,⁶² אלא שאיני רואה הכרח גמור להבנה זו, יותר מההבנה הראשונה,⁶³ ועיין היטב בכל זה.

והנה לפי כל האמור, הרווחנו ביאור פשוט לדברי הגאון תפלה לדוד⁶⁴ שכתב שהקורא מגילה לנשים לא יברך, "מפני שאי אפשר שיכוננו לשמוע כל הקריאה היטב מבלי לדלג אפילו תיבה אחת או יותר בשמיעתן". דוחק לפרש שכוונתו שהנשים אינן שומעות לגמרי באוזניהם מילות המגילה, אלא יותר נראה שרצונו לומר שאינן מאזינות בריכוז למילות המגילה, ואולי יש לדחות.

ועוד נרויח לבאר בדברי הפלא יועץ (ערך פורים):

וראוי ליזהר בהן ביותר לעשותן כתקונן, דהיינו מקרא מגילה אות באות תיבה בתיבה בשפה ברורה ובנעימה. ואף מי שאינו יודעה, ידחק עצמו ויבקש ברצי כסף

62. ושוב מצאתי שכן הבין ברשב"א בספר נמוקי אורח חיים שכתב (בס' תר"צ סע' י"ד) וז"ל "והגם שרבינו הרשב"א בתשובה הביא לזה ראייה מלועז ששמע אשורית אע"פ שאינו מבין, מ"מ יש לחלק משום דהלועז ששמע אשורית הגם שלעת עתה אינו מבין לשה"ק, מ"מ אם כיון לבו ללשון התיבות, אם ילמד אח"כ לשה"ק, יבין ע"ז למפרע פירוש המילות" עכ"ל. ועיי"ש היטב בכל דבריו.

63. וידידי הרב עידוא אלבה שליט"א כתב אלי בביאור דברי הרשב"א: "ושעם החכם נראה דחשש שלא יכוון בכמה מילים עד כדי שיסיח דעתו לגמרי מזה שהוא שומע כעין הגדרת הרב מנחת שלמה שהוא כמתעסק, אך הרשב"א קאמר שכיון שעכ"פ חושב על זה שהוא קורא, די בכך. והראיה גם מנשים שיוצאות אף שמתמא אינן חושבות כל הזמן רק על הקריאה. ומהעובר אחורי בית הכנסת דאמרינן דחזקה כיון, דמשמע שסתם אינשי מכוונים עכ"פ לפעולת השמיעה. ועל כרחך דעיקר הראיה היא לא מעצם הדין שיצא, אלא מדאמרינן שאם עמד חזקה שכיוון, ומשמע שדי בעמידה בעלמא ואין צריך כוונה מפורשת אך ורק למגילה כי אחרת לא היינו אומרים שדי בעמידתו להוכיח דחזקה היא שכיוון רק למגילה" עכ"ל, וצ"ע. ולבסוף כתב אותו חכם: "סוף דבר לדעתי הא דאם הסיח דעתו אינו יוצא אינו סתם במי שאינו מרוכז, אלא רק אם הגיע לגדר של מתעסק, כלומר שאף על פי שהוא נוכח במקום, מכל מקום אינו חושב כלל על כך שהוא שומע. ובגלל חביבות המגילה בדרך כלל אינו שכיח להגיע למצב זה, אך מכל מקום יותר טוב להחזיק מגילה ולעקוב בעיניו כדי לוודא שחושב כל הזמן על השמיעה". ולענ"ד אין עיקר כן, וכמבואר בכל המאמר.

64. דף פ"ה ע"ב, הביאו מו"ר מרן הראש"ל שליט"א בחזו"ע פורים עמ' נ"ג, ועיי"ש מש"כ על דבריו, ובעמ' נ"ד, ואכמ"ל.

מי שיאמר עמו, ויתנהל לאיטו, כי הסומכים עצמם לצאת ידי שמיעה, קרוב לודאי שאינם יוצאים ידי חובה, שכמעט בלתי אפשר שלא יפסידו מלשמוע תיבה אחת. ומטעם זה אם הקורא כבר יצא י"ח, וקורא להשמיע לאחרים אנשים או נשים, אין ראוי לברך ברכה בשם ומלכות בשבילם, דלמיחש בעי שמא יפסידו מלשמוע תיבה אחת, ונמצא ברכתו לבטלה.

וגם בדבריו יותר נראה לפענ"ד לפרש שחושש שלא יתנו ליבם לאיזו תיבה, ולא רק שלא ישמעו איזה תיבה, ואולי יש לדחות. וע"ע בחזו"ע שם בשם עוד אחרונים, ואכמ"ל.

ואחר זמן מצאתי ר"ן בפסחים, שדבריו לכאורה קשורים לנד"ד. והנני מביא כאן כל לשונו (ד', א בדפי הרי"ף ד"ה ותו):

ותו איכא למידק, מפני מה אנו מברכין במגלה על קריאתה ותקנוה ב"על", מפני שיכולה הקריאה להתקיים ע"י אחר, ובשופר תקנו הברכה על שמיעתו, ותקנוה ב"למ"ד", לפי שאי אפשר להתקיים ע"י שליח. נעביד איפכא, שתהא ברכת מגילה על השמיעה ובלמ"ד, וברכת שופר "על" התקיעה ובעל. י"ל, שלפי שבמגלה יש פיסוק אותיות שצריך לשמוע אותן, תקנו ברכתה על קריאתה, ללמוד שלא בקול בלבד הוא יוצא, אלא בשמיעת קריאתה. אבל בשופר אין לשון תקיעה מוכיח פיסוק קולות, יותר משמיעה. מיסוד רבותינו הצרפתים והרמב"ן ז"ל בלקוטים.

וצריך להבין מהי כוונתו בכך שבמגילה "יש פיסוק אותיות שצריך לשמוע אותן", וכן, "שלא בקול בלבד הוא יוצא". ולפענ"ד כוונתו שבשופר די לשמוע "קול" שופר, היינו קול פשוט בעלמא ודי בכך. אולם במגילה, אין די שישמע השומע "קול" הקריאה, כלומר שידוע שהקורא קורא, ואף שומע קול הקריאה, ואפילו בכך אין די, "שלא בקול בלבד הוא יוצא", אלא צריך שישמע ממש קול "פיסוק אותיות", והיינו שהשומע ישמע ממש את חיתוך האותיות מפי הקורא, ומבואר שצריך לשמוע את כל הקריאה מילה במילה. ואם כנים אנו בזה, א"כ נראה מדברי הר"ן כפי שהוכחנו, שבשומע כעונה צריך שהשומע ישמע כל הקריאה, כל ה"פיסוק טעמים". ועדיין צ"ע בראיה זו.

העולה מכל האמור

הנה מכל מה שנתבאר לעיל, מי ששומע מקרא מגילה או שאר ברכות מפי הקורא, לכו"ע חייב להאזין ולהקשיב היטב לכל מילה שיאמר הקורא. ולפענ"ד דין זה מעב, שאם לא היה מרוכז בעת השמיעה אפילו במילה אחת לא יצא, וחייב

לחזור.⁶⁵ ודבר זה נאמר בין במגילה ובין בשאר דינים (כפרשת זכור, ברכת המזון, קידוש הבדלה ושאר דינים). והדין כן אפילו בלועז ששומע בלשון הקודש, שמחוייב לדקדק ולשמוע כל תיבה ותיבה מפי הקורא על אף שאינו מבין מה ששומע. ולדעתי כן היא דעת רב שרירא ורב האי, בה"ג, הרמב"ם, הרא"ש והטור וב"י, לבוש, ובאר שבע ועוד. וכן מוכח ממה שכתב הגאון בעל שו"ת מנחת אלעזר ממונקאשט בספר נמוקי אורה חיים (ס' תר"צ⁶⁶), וע' בהערה.⁶⁷ אכן לכאורה יוצא שלשיטת הערוך השלחן נראה שיוצא בדיעבד (ולענ"ד דבריו תמוהים וכמבואר). ומה שכתב ידי"ן הרב משה הררי שליט"א בספרו מקראי קודש (פורים עמ' קמ"א) בשם הגר"ש ישראלי זצ"ל, והגרז"ן גולדברג שליט"א, ועוד אחד מגדולי הדור,⁶⁸ שבדיעבד יוצא

65. אמנם מוכרחני להבהיר דעתי, שאם כשהושב על מה ששומע, חושב בנוסף, במקביל, גם על דבר אחר, אין בזה חיסרון (עכ"פ בדיעבד), אחר שסו"ס חושב ממש על מה ששומע. וזה מצוי מאד שיש מחשבה על שני נושאים ברגע אחד. ומה שידוע שא"א לחשוב על שני דברים בו זמנית (ע' ברמב"ם איס"ב כ"א, יט, ובפרק כ"ב, כא), שם מדובר שא"א להיות מרוכז ממש בשני דברים. אך לחשוב על מה ששומע, ותוך כדי זה גם לחשוב על דבר נוסף (בחינת "רצוא ושוב"), בדיעבד אין זה חיסרון גם לדעתי.

66. שהרי סיים דבריו שם וכתב "ואולי לטעם זה יועיל ג"כ מש"כ השל"ה הקדוש ובנו"כ בשו"ע שיהיה לכל שומע (המדקדק במעשיו) מגילה כשרה איתו בבית הכנסת, שעפי"ז גם אם לא ישים ליבו כל כך לכוונת פירוש הדברים, רק כשאומר הדברים מתוך פיו (מתוך מגילה כשרה), גם כשאינו מכוין בליבו כ"כ, אז לפי הדברים כפשוטן (רק יותר מכוין לכוונת אחרות חרות), מ"מ אתי דיבור דהמגילה שקורא בפיו בלחש, ומבטל מחשבה זרה היינו מה שמפנה ליבו לדבר אחר עת קריאת המגילה כנזכר" עכ"ל. ומבואר שבלי שקורא בפיו לא יוצא לדעתו, ובריך רחמנא דסייען לכיין לדעתו הרמה. (אלא שא"א להתעלם שלכאורה כתב דבריו שם נגד פשטות הרשב"א, עיי"ש היטב).

67. וע' בספר שערים מצוינים בהלכה (קונטרס אחרון ס' ע"ז סק"ו עמ' מ"ה, ושם בקונטרס אחרון ס' קמ"א ס"ק י"ג עמ' קכ"ב) שמוכח שלדעתו כל שפנה ליבו לדברים אחרים לא יצא י"ח, אלא שיצא לחדש שאם מסתכל במגילה בדיעבד סגי עיי"ש. (וכ"כ בשו"ת ארץ צבי ס' מ"ה). ובזה איני מודה לו, אא"כ מקשיב למילות הקורא. וע"ע בשו"ת מקדש ישראל (מרבי ישראל הארפענעס, הלכות פורים ס' פ"ב עמ' פ"ה פ"ו). וע' גם בס' פ"ג שם) שהביא כמה מהראיות שהבאתי, אלא שהעלה ש"אם עכ"פ עיניו משוטטות במקום הקריאה שהוא יודע לכיין מקום שקוראים שם עכשיו, י"ל שיצא, אבל בלא"ה אפילו בדיעבד לא יצא" עכ"ל. ועיי"ש בכל דבריו. והנראה לענ"ד כתבתי.

68. ובספר בלילה ההוא (עמ' ט'), ובקונטרס אגרת הפורים (עמ' י"ב הערה כ"ב), ובספר ישמה ישראל (דרדק, פורים פרק י"ג סע' ח' עמ' ס"ג ובהערות), ובספר נטעי גבריאל (פורים פרק מ"ד סע' י"ג עמ' רנ"ח), כתבו בשם כמה מפוסקי זמנינו שכל שלא הסיח דעתו לגמרי, בדיעבד יצא. ולענ"ד אין עיקר כדבריהם.

לעניין מקרא מגילה אף כשלא היה מרוכז כששמעה, לפי המבואר לעיל אין עיקר כן.⁶⁹ ולעניין תפלה וברכות מסתבר לי שאף הם יודו לדברי הלבוש והגאון באר שבע שלא יצא. אכן בתשובת רדב"ז (ה"א סי' רע"ו) לא כתב כן, וכדלעיל, אלא שלכאורה דבריו הם נגד הגאונים והראשונים הנ"ל.

ומכאן יוצא שעל כל השומעים ברכה או קריאה להתאמץ ביתר שאת ולדקדק היטב לשמוע להאזין ולהקשיב כראוי לכל מה ששומעים, שאם לא כן לא יצאו י"ח. והנראה לענ"ד כתבתי, וצור יורנו נפלאות מתורתו.

ולפי כל האמור יוצא שיש ג' מדרגות (לכה"פ). א. יודע עקרונית שהוא במקרא מגילה או בקידוש וכדו' (דעת הרב אלבה הנ"ל ושאר פוסקי זמנינו). ב. יודע איפה אוחזים, אף שאינו עוקב אחר כל מילה ומילה (דעת ספר מקדש ישראל סי' פ"ב). ג. עוקב אחר כל מילה ומילה שאומר העונה, וזולת זה אינו יוצא (ענ"ד, לפי כל המבואר לעיל).

69. ולאח"ז נשאתי ונתתי בהלכה זו עם מורי הגאון בעל מח"ס שו"ת אורחותיך למדני שליט"א, והוא סובר שבדיעבד יצאו י"ח אף אם לא שמעו חלק מהברכה, והביא ראיות לדבריו. ועיקר סמיכתו היא על מה שביאר מרן הב"י (או"ח סי' קכ"ד) שלרש"י ותוס' ועוד ראשונים, כל שיודע באיזו ברכה עומד המברך, רשאי לענות אמן ואין בזה משום אמן יתומה, וכמו כן יוצא י"ח, כפי שכתב שם הב"י: "שאם לא שמע הברכה אבל יודע איזו ברכה הוא מברך, אפילו אם הוא מחוייב בה עונה אמן ונפטר בכך לדעת רש"י והתוספות בפ' ג' שאכלו". ואף שמרן הב"י לא הכריע כן, מ"מ המנהג לסמוך על שיטה זו, ולכן בדיעבד יצא י"ח. עכת"ד. ויש עוד מה לפלפל בזה, ועכ"פ נראה שלעניין מגילה אף הוא מודה. ואכמ"ל.